

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl/Year: 17, Dönem/Period: 2023-İlkbahar/Spring, Sayı/Number: 32

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

ÇEVİRİ MAKALE
Translation

Osmanlıcada “Salı” Sözcüğü

Le Nom de Mardi en Osmanli

Jean Deny

Orijinal Künye

Deny, Jean. (1954). “Le Nom de Mardi en Osmanli”. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft Vol. 104. No. 2. s. 383-385

Çeviren

Tasnim Trabelsi Köseli

Doktora Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat/Türkiye

e-posta tess_tripolis@yahoo.com

orcid 0000-0002-9628-636X

doi 10.54316/dilarastirmalari.1111704

Atıf

Citation

Deny, Jean (2023).
Osmanlıcada “Salı”
Sözcüğü (Çev. Tasnim
Trabelsi Köseli).
Dil Araştırmaları, 32: 303-
307.

Başvuru

Submitted
23.12.2022

Revizyon

Revised
19.01.2023

Kabul

Accepted
30.01.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online
31.05.2022

ÖZ

Bu yazı, Jean Deny'nin 1954'te *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*'in 104. cildinde yayınlanan "Le Nom de Mardi en Osmanli" başlıklı makalesinin çevirisidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, salı, sözcük

ABSTRACT

This article is a translation of Jean Deny's article titled "Le Nom de Mardi en Osmanli " published in 104th volume of *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* in 1954.

Keywords: Ottoman Turkish, salı, word

Salı sözcüğünün Osmanlıcada *salı günü* veya nadiren *salı gün* ya da sadece *salı* olarak kullanıldığını biliyoruz. Eski edebî dilde *seşembe* (*seşembih* bk. Kupelian 1883) ve Arapça *yevmü's-selâsa* veya *selâse* sözcükleri de vardır. Tüm bu sözcükler P. Pascal

Aucher'in (1840) *Sub Verbo Mardi* adlı mükemmel sözlüğünde bulunabilir. Salı kelimesinin yapısı, okuma yazma bilmeyenlerin Türkçeye kazandırdığı bir yenilik olarak düşünülmelidir, çünkü arkaizm olarak kabul edilemeyecek kadar yenidir.

Bildiğimiz kadarıyla *salı* sözcüğünün iki köken açıklaması vardır:

Birinci köken bilimsel yaklaşım, Gordlevski'nin, *Ma'ter'ali dl'a osmanskavo narodnava kal'endar'a, Jivaya Starina*¹ adlı makalesinde yer alır, (1911: 439- 444). Eserin 442. sayfasında bir not bulunmaktadır:

Salı (Konya'da *şeşembe*) A. Ol'esnitsky'nin "Kırım Türklerinin Şarkıları"na yazdığım bir notta belirttiğim gibi, *sālis* Arapça 'üçüncü' sözcüğünün değiştirilmiş hâlidir (Ol'esnitsky 1910: 109)². *Salı* sözcüğünü telaffuz eden kültürlü Osmanlı halkının konuşmasında kimi zaman ikinci hece ünlüsünün damaksıllaşması (kalınlaşması) sebepsiz değildir. Bu not şu sözlerle devam eder: "*Salı* sözcüğünün kökeni bilinmemektedir. (*La Rédaction*)"³

Osmanlılarda, Farsça *şeşembe* ve Arapça *sālis*, *selâsa* ve *selâse* sözcükleri aynı anlama gelseler de, haftanın üçüncü gününü belirtmek için Farsça *şeşembe* sözcüğünün kullanılmış olmasına karşın, Arapça kullanılmamıştır. Bunun nedeni Arapça sözcüklerin *salı* sözcüğünün anlamını tam verememiş olmasıdır.

Sali biçimine gelince bu varyant bilgiçlik taslayan ya da yarı kültürlü insanların telaffuzunu temsil ediyormuş gibi görünmektedir. Bu biçim, Hindoglou'nun (1831), Eminian'ın (1881), Eminian'ı takip eden Kantarian'ın (1912) ve hatta Camilla Ružička-Ostoić'in (Wörterbuch, 1879) eserlerinde *salı* madde başının altında bulunmaktadır.

Kraelitz gibi biz de *salı*'nın Türkçe bir kelime olduğuna, başka bir dilden geçmediğine inanıyoruz.

İkinci köken bilimsel yaklaşım, Kraelitz Von Greifenhorst (1918) tarafından önerilmiştir: *Zum Worte lezez in türk* ("Türkçe lezez sözcüğü üzerine").

"Das 'ulûfe wurde immer an einem Dienstag (salı günü) ausbezahlt. Auch in alt-türkischem hieß der Wochentag, an den die jährliche Steuer salgin, salgun zu zahlen war, salidj was die ältere Form des osm. salı ist."

¹ Deny tarafından alıntılanan makaleyi bulamadık. Bu Rusça başlık Türkçe olarak "Osmanlı Halk Takvimi İçin Malzemeler, Yaşayan Eskiler" anlamına gelir.

² Kitapla ilgili daha fazla bilgiye Kırım Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'na ait aşağıdaki linkten ulaşabilirsiniz: <https://web.archive.org/web/20170217064801/http://mkult.rk.gov.ru/rus /info.php?id=612225>

³ "La Rédaction", 1951'de İstanbul'da toplanan XXII. Milletlerarası Şarkiyatçılar Kongresinden sonra kurulan bir komitenin Fransızca adını ifade ettiğini düşünmekteyiz. Başkanlığını Jean Deny'nin yaptığı "Comité de Rédaction" adlı yazı kurulu "türlü yazarların kaleme aldığı yazıları birleştirmek, tutarsızlıkları gidermek veya azaltmak, gözden kaçan eksikleri tamamlamak, ufak tefek yanlışları düzeltmek gibi işleri" görmektedir.

Bkz: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/45278>

Tryjarski Edward Review. Central Asiatic Journal Central Asiatic Journal Vol. 7, No. 1 (March 1962), pp. 73-75 (3 pages). Harrassowitz Verlag.

“*Ulufe* her zaman *salı* gününde ödenirdi. Ayrıca eski Türkçede yıllık vergi *salgın*, *salgun* aynı zamanda haftanın bir günü olan “salı” anlamına da gelirdi ki *salıdj* Osmanlıca *salı*’nın daha eski bir biçimidir.”

Yazar, bunun haftanın hangi günü olduğunu belirtmemektedir. Ayrıca nadir görülen bir sözcük olan *salıc* (*salıdj*) için herhangi bir kaynak göstermez. Farklı Türk dillerinde *sal*-kökünden türeyen ve “vergi” anlamına gelen *salığ* (Eski Uygurca), *salığ*, *saluğ*, *sahk*, *selik*, *salğı*, *salma*, *salgın*, *salgun*, *salgıt*, *salgut*, *salgırt* gibi sözcükler arasında *salıc* (*salıdj*) bulunmaz. *Salı* sözcüğü de bu sıralamada yer almamaktadır. Fonetik olarak yaklaşırsa Batı Türkçesindeki *salı* varyantı, *salığ* sözcüğünün son hecesindeki sesin düşmesiyle meydana gelmiş olabilir. Bu Eski Uygurca, Zemahşeri’nin *Mukaddimetü’l-Edeb*’i (Tarama Dergisi) ve Şeyh Süleyman (*salgut* altında) tarafından tasdik edilmektedir. Ancak “maaş ödeme” ile “vergi” kavramlarına anlam bilimsel olarak yaklaşmanın hiçbir nedeni olmadığından hem *salıdj* hem de *salğı* hakkındaki tartışmalar faydasız kalmıştır. Bu nedenle, Kraelitz’in teorisi en azından kısmen de olsa geçerliliğini yitirmektedir.

Bununla birlikte, özel olarak salı günü gerçekleşen bu maaş ödemesini ele almak gerekir. Haftanın ilk günü olan pazar maaş/ücret dökümü törenle sadrazama verilir. Başlangıçta *seşembe* denilen “üçüncü” günde büyük (üç ayda bir olan) maaş dağıtım töreni yapılırdı. Sırayla her *ortanın* yeniçerileri para dolu keselere acele ile koştururlardı ve bir asker eli boş geri dönerken bir diğeri iki veya üç keseyle *ortaya* dönebiliyordu. (Abdürrahman 1891: 297; Cevad Bey 1882: I, 116).

Salı’nın Anadolu’da bir diyalekt unsuru olarak “nöbet, sıra” anlamında kalması dikkat çekicidir. Nitekim *Anadilden Derlemeler* bu sözcüğü “nevbet, sıra” (Karaağaç) ve *Söz Derleme Dergisi* de “yıllık nadas” (*bir yıl dinlendirilen tarla*, Ermenek) ile açıklar.

Salı sözcüğünün sadece Türkiye Türkçesinde var olduğunu ve Türkiye’nin tam olarak yeniçerilerin memleketi olduğunu ifade etmek, bahsi geçen maaş töreninin önemini ve *salı*’nın Farsça *seşembe*’nin yerini aldığı gerçeğini hatırlatmak gerek. Sonraki günler ise aynı düzende sırasıyla (*çarşamba*, *perşembe*) adlarını korumuştur ve başlangıçta *salı* teriminin “nöbet, sıra, nöbetleşme” anlamına geldiğini kabul etmek daha uygundur. Daha sonra, *salı* sözcüğü önemli Osmanlı milisleri tarafından haftanın günü olarak takvim kullanımına sunulmuştur.

Fransızca eş anlamlı *tour de rôle* “nöbet, sıra, nöbetleşme” ifadesinin de benzer bir anlam gelişimi sunduğu dikkate alınmalıdır. Aslında, temel olarak yeniçeri *ortaları* gibi “nöbet listesi” oluşturulması söz konusudur. İngilizcede kullanılan Hollanda kökenli “By roster” ifadesinde de aynı durum vardır.

Yukarıdaki muhakemenin de ihtiva ettiği gibi, *salı*’nın *sal*- (salmak, salıvermek, salık vermek) kökü ile bağlantılı olduğu kabul edilmektedir.

Anlam bilimsel bakış açısından başka dillerde benzer gelişmeler gözlemleyebiliriz: “vurmak, çarpmak, darp etmek” (Fr. *frapper*) anlamını ifade eden ve *defa*, *kez* (Fr. *fois*) anlamı veren sözcüklerle, Fransızcada *coup* “darbe” gibi, Slavcada *raz* (krş. *zaraza* “enfeksiyon” başka bir tür tesadüf ki Türkçede de *salgın*), Yunancada *forâ* hem “darbe” hem de “defa” anlamına gelir.

Arapçadaki *defa*'nın (Türkçeye de geçmiştir.) kökü "itmek" anlamına gelir. "Nöbetleşme" ile "defa" sözcüklerindeki düşünce gibi "vurmak, çarpmak" ve "itmek" sözcüklerindeki anlamları "salmak"a yakındır.

Biçim bilimsel açıdan *salı* ya yukarıda belirtildiği gibi *-iğ* ekinin ses düşmesinden kaynaklanan bir türevdir ya da *-(y)e* ve *-(y)i* ile bağdaşan bir ulaçtır. (Deny 1921: 869; Zajaczkowski 1932: 31).

Saltırmak (sal-ı vermek) birleşik fiilinde de aynı eki görmekteyiz. *Salı*'nın eş anlamlısı ve yapıcı koşutu olan *sıra* sözcüğünün sonundaki ek de *-Anadilden Derlemeler'de* görülebileceği gibi- daha çok ulaç ekidir (Yukarıda gördüğümüz gibi *Anadilden Derlemeler salı* sözcüğünü "sıra, nöbet" ile açıklar).

Bu biçim benim gramer kitabımda bahsedilmediği için, burada *sıyır-a*'nın *ıyı* (bazen *yı*) grubunun *t*'ya indirgenmesini belirtelim.

sırık < *sıyırık*, *sırım* < *sıyırım*, *yirmi* < *yigirmi*, *peki* < *pek iyi* ve belki de *sırit* < *sıyırıt*. *Sıyır*- "bir nesneye yapışık başka bir nesneyi hızla veya doğal olarak geçmek veya koparmak" anlamına gelir. Ayrıca "sürtmek, üstünü açmak vb." anlamları da vardır. *Sıyıra* biçiminin tamamı için (bkz. Deny 1921: 910), sayfanın başında örnek olarak *بجق صيره* "*biçakla sıyırmağı*" görülebilir⁴. Her şeyden önce *sıra* kelimesi, "sürtme; art arda olan, dizi, diziliş, keşik, düzen, nöbet" anlamlarında isim görevinde kullanılmıştır. İkinci olarak da "zaman, uygun zaman, çoğunlukla" anlamlarını ifade etmek üzere sonraki işlevinde kullanılmıştır (Deny 1921: § 902 ve 1381, açıklama).

Salı sözcüğüne tamamen paralel olan *-(y)ı* şeklinde ikincil bir biçim de vardır (bkz. *ardı sırı*, Şeyh Süleyman 1882: 270, *kütmäk* altında).

Kıscacası, daha sonra gün adı olarak yaygın bir biçimde kullanılan *salı*, Osmanlı Türkçesinde yeniçerilerin kullanımında "sıra, nöbet, keşik" anlamına gelmektedir. Bu açıklama, varsayımsal türetmelere başvurmaya gerek kalmadan mevcut biçimlere dayandırılmaktadır.

Kaynakça

- ABDÜBBAHMAN, Şeref. (1891). "Tarih-i devlet-i Osmaniye, 1315 – 1899", 1, 297 s.
- AUCHER, P. Pascal (1840). *Dictionnaire Français-Arménien-Turc*. Imprimerie de Saint Lazare. Venise.
- CEVAD BEY, A. (1882) "État Militaire Ottoman depuis la Fondation de l'Empire jusqu'à Nos Jours", çevir. Macridès, I, 116 s.
- DENY, J. (1921). *Grammaire de la langue turque (dialecte osmanli)* (Vol. 5). Imprimerie nationale, Éditions E. Leroux.
- EMİNİAN, Sérapion (1853). *Dictionnaire français-arménien-turc*, Ed. Pères Mekhitaristes de Venise.
- HAMİT ZÜBEYR, İŞHAK REFET (1932). *Anadilden Derlemeler - I*. Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- HİNDUĞLU, Artin (1831). *Dictionnaire Abrégé Français-Turc ou Hazine-i-Lügat*. Vienne.
- KANTARIAN, Samuel (1912). *Dictionnaire français - arménien- Turc*. Saint-Lazare.
- KRAELİTZ, Friedrich von (1918). *Zum Worte Lezez in Türk*. Urkunde, in der Islam 8 139-140.
- KUPELIAN, A. (1883). *Türkçe-Ermenice-Fransızca Sözlüğü*. Mihitaryan Matbaası, Vienna, 956.
- OL'ESNİTSKY A. (1910). *Chansons des Turcs de Crimée*. Moskova.

⁴ Deny'ın makalesinde (*ma. Algier 1640, fol. 5 vol*) atıf yapılan bu kaynağın künyesi bulunamadı.

RUŽIČKA-OSTOJČ, Camilla. (1879). *Türkisch-deutsches Wörterbuch*.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-İ ÖZBEKİ EL-BUHÂRÎ. (1882). *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmânî*.

Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi. Türk Dil Kurumu. Ankara.

ZAJĄCZKOWSKI, A. (1932). *Sufksy Imienne ve Czasownikowe w Języku Zachodniokara Imskim(Przyczynek Do Morfologii Języków Tureckich)*. Batı Karaimlerinin Dilinde İsim ve Fiil Ekleri (Türk Dillerinin Morfolojisine Katkı)(= Prace Komisji Or Jentalistycznej Polskiej Akademji Umiejętności15), Krakov.

ZAMAŞARI, "Mukaddimet-ül- Edeb", (Tarama Dergisi).